

Mivel az első világháború zivatarai elsodorták ezt a táblát, Egyházunk 1929 november havában új emléktáblát állított fel a már ismert szöveggel. A második világháború ezt is elsodorván, 1948 augusztus 8-án az Egyház új emléktáblát állít.

Déva vára általában a multban unitárius Golgotának számított, de Egyházunk nem jajveszékelő bánattal és szomorúsággal gondol rá, hanem hálát ad az isteni gondviselésnek, hogy egykori alapítója és első püspöke prófétaí mártír lelkénél fogva föl tudott hatni e nagy multú vár mártír hivatásáig. Örömmel gondolunk arra, hogy a legnagyobb és legfenköltebb emberi eszményhez, Jézushoz hasonlóan Dávid Ferenc is kiállotta a történeti próbát s megalapozta nagy lelkével és mártír szellemével Unitárius Egyházunk örökidőkre szóló létjogosultságát.

Amikor ezzel kapcsolatban a multa gondolunk, mindig a jövőt látjuk szemünk előtt, amint Unitárius Egyházunk egyetemes emberi hivatásából folyóan törhetetlenül küzd az emberi haladásért, az anyag és a szellem fejlődéséért, szívében az istenországának örök gondolatával, amely szerint földi életében Isten akaratát kell, hogy teljesítse.

Mikor élt Dávid Ferenc.

A címben fölvetett kérdésen nem azt értem, hogy mikor született és mikor halt meg Dávid Ferenc. Ezek az időpontok közismertek. Igaz ugyan, hogy születésének időpontja bizonytalan. Közvetlen forrásunk eddigelé nincsen és nem valószínű, hogy ezután kerülne napfényre olyan adat, mely ezt a kérdést végleges és megnyugtató megoldásra juttatná. Halála időpontját már jobban ismerjük. Az esztendőben minden följegyzés egyetért: 1579. A hónapra nézve már eltérések vannak az egykorú és közel egykorú adatok között. Az unitárius történetírás november fogadta el és ennek a valószínűsége nem kétséges. A halál napja tekintetében már határozott bizonytalanság van, de adatok híján ezidőszerint nem lehet a kérdést véglegesen lezárni. Közmegegyezés szerint 15-ike az elfogadott nap. Ez időpontok között élt tehát Dávid Ferenc és ezeket az időpontokat általában ismerik. Ez alkalommal azonban nem ezekkel a részletkérdésekkel kívánunk foglalkozni.

Feladatunknak azt tekintjük, hogy beállítsuk Dávid Ferencet a maga korába, a XVI. századba. Ugyanis állandóan azt tapasztaljuk, hogy a saját korunk fogalmaiban gondolkozunk, saját élményeinket és élettapasztalatainkat vetítjük vissza le-tűnt korokra, elmúlt századokra. Dávid Ferenc Kolozsváron született és életének túlnyomó idejét ebben a városban töltötte. Mi kolozsváriak hajlandók vagyunk a mai Kolozsvár életét a XVI. század Kolozsvárjának életébe visszakövetkeztetni és talán nem is sejtjük, hogy milyen hamis, mennyire más életet képzelünk el, mint amilyen az valóban volt.

A XVI. század Kolozsvárja sokkal közelebb áll, mondjuk az 1250-es, mint például az 1950-es évekhez; holott errefelé is 400 és visszafelé is 400 esztendő számítottunk. 1720 előtt négy esztendővel vesztítettük el a piaci nagytemplomot. Ha a 150 esztendőös unitárius birtoklás idejét 1570- előttré 15 esztendővel visszavetítjük, azt látjuk, hogy 1420-ban már állt ez a templom Kolozsvár piacán, sőt éppen abban az időtájban fejezték be építését a kolozsvári polgárok, már amennyiben az ilyen épületről elmondható, hogy építése be van fejezve. Ugyanis a most is álló tornyot, mely immár harmadik tornya, száz esztendővel ezelőtt építették melléje, de nem hisszük, hogy ha az idő kedvez neki, valamilyen átalakulás előtt még ne volna.

A Dávid Ferenc városának nagytemploma tehát ott áll a piacon és a város közepén, ezen a szabályos négyszögű területen, a négy sarkán négy utcával, melyek középkori városaink legszebb piacát hozták létre. Azaz, hogy a mai város közepén áll. Mert a Dávid Ferenc korában a város mértani és kormányzási központja az Óvár s csak lassan, fokozatosan tevődik át a mai nagypiacra. Az Óvár akkor még valamennyire zárt terület iskolájával, rendházával és a Domokosok templomával. A szellem központja éppen a XVI. században tolódik át a nagypiacra, amikor a plebánia épülete is már készen volt a templom nyugati homlokzatával szemben. Maga a templom is egy lépéssel közelebb csak valamivel korábban jutott mai alapjához, mert a plebániát építtető Scheunig Gergely plebános címerének tanúsága szerint, mely a templom délnyugati sarokhelyiségének gótikus boltozatán a zárókövet díszíti ma is, arra mutat, hogy az épületnek ezt a szakaszát — a főbejárattól északra és délre — e korban emelték, az északnyugati sarkon magas tornácos toronnyal és az sem lehetetlen, hogy portáléja, mely ma mértanilag szabálytalan és elhelyezése is aszimmetrikus, díszítése átépí-

tés alkalmával megcsönkültnek látszik, ekkor a Schleunig Gergely plebános idejében nyerte mostani alakját. A gótikus templom mellett a már renaissance jegyeket is viselő plebánia ház! Mintha ez is mondana már valamit a korról, amelyben Dávid Ferenc élt!

Gótika, renaissance? S az utóbbival csaknem egy lélekzettel szoktuk kimondani: humanizmus. Említettük, hogy városi polgárok emelték a templomot. Dehát milyen az a társadalom, amelyben már polgárok is vannak és városiak? Polgárok, városiak iparos, kereskedő polgárok? A XVI. században már nagymultú társadalmi csoport a városiak polgár népség. Ilyen polgár család sarja hősünk, Dávid Ferenc is. Hogy szegény volt-e, vagy gazdag, nem tudjuk. De hogy túlságosan szegény lett volna, nem hisszük, mert az akkori Kolozsvár polgárának oka arra, hogy szegény legyen, nem igen volt.

Dávid Ferenc a középkor szülötte. Az erdélyi középkort történetileg, művészeti szempontból, művelődéstörténeti vonatkozásban a mohácsi ütközet zárja le. Az erdélyi középkor negyedszázaddal később végződik, mint Európa középkora. Vannak tájai ennek a földrésznek, ahol a középkor fél és egész századdal később zárul, mint itt. Tehát Dávid Ferenc a középkor szülötte. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy Dávid Ferenc középkori ember. Pedig ha ezt mondanók is, nem mondanánk rosszat és megvetendőt róla. Sok tekintetben valóban középkori ember. Ez pedig éppen dicséret és nem elmarasztalás. Ha igaz az, hogy 1510-ben született, a sorsfordulót jelentő mohácsi ütközet idején 16 esztendőes ifjú volt, aki hallhatta és feltétlenül hallania kellett a végzetes csata kimenetelét, a király és serege halálát, érsekek, püspökök és a nemzet ifjúságának sírbaszállását s azt, hogy két királyt választott a nemzet, kettőt koronázott meg csaknem egyszerre s ezzel az ország két részre szakadt, hogy hamarosan háromfelé szakadjon. A nemzeti törzsből választott király aztán az elkövetkező esztendőkben mindinkább közeledik az erdélyi hegyek felé. A forgandó hadiszerencse, de hisz a Zápolya János esetében hadiszerencséről nem, csak balszerencséről beszélhetünk, lassan ideköti, idekapcsolja véglegesen. Itt van ma is közöttünk. És ha össze lehetne szedni a török dúlások szétszórt csontjait, elmondhatnók, hogy porainak nyugvóhelye is Erdély.

Amikor Dávid Ferenc született, Luther 27 esztendőes ifjú és hét esztendővel később lesz ismertté wittenbergi föllépésével a

szellemi és vallási világban. Nagy nevek és óriási események fémjelzik e kort Európa életében, az unitárius reformáció ifjúságában. 1517 a vallási középkort zárja le s ha a vallás újkorát Wittenberg városának neve ragyogja be, mégis, a mi városunk neve sem marad fénytelen bolygó: Kolozsvár hivatva volt és hivatva van, hogy a vallás újkorát nappali fénnel ragyogja be. Zwingli idősebb kortársa és Dávid Ferenc 21 esztendő, mikor e hős reformátor csatában esik el a kappeli mezőn a reformáció eredményeinek bátor védelmében. Serveto egy esztendővel születik utána a távoli spanyol földön, de ahogy megismeri Luther szellemét, ahogy melegszik Zwingli lelkének melegénél, úgy Serveto tüznél is, legyen az szív tüze, vagy a genfi máglya föllobbanó fénye, nála is melegedik, fölhevül, sőt kitüzesedik, mint az izzó parázs közé tett acél, mely arra vár, hogy az élet pörölye alatt a lelkekben szántó ekevassá alakuljon.

Amikor Dávid Ferenc születik, Werbőczy már meglelt férfi. Négy esztendő, amikor elkészül és bemutatja együgyű királyi urának a Tripartitumot, mely arra lesz hivatva, hogy egyelőre egy országot, majd két országot kormányozzon jogi elveivel s amelyből majd itt kihajt az új ágacska az örök megújulás és a lélekben való újjászületés jegyében.

Kolumbusz, aki 18 esztendővel korábban tette meg nagy felfedezését, talán még élt, V. Károly, a hatalmas, de üres erszényű császár, majd csak akkor, amikor Dávid Ferenc már püspök Erdélyben, vonul vissza a tróntól, hogy csalódott életének végére pontot tegyen a halál. V. Károly császár is bolygója a Dávid Ferenc korának s a történelem olyan szerepet juttatott neki, mely kevés rokonszenvre tette méltóvá ezt a legfényesebb trónon ülő császárt.

Harminc esztendő, meglelt férfi, amikor megszületik az ő későbbi szeretett ura és fejedelme, János Zsigmond. Az első olyan szereplője e nagy történelmi századnak, akivel majd hosszú időn át együtt fog élni, egy célért fog dolgozni, akivel sok kérdésben együtt érez majd s akinek korai halála, amikor Dávid Ferenc 61 esztendő, annyira megrendíti, hogy csak nem erejét veszti. János Zsigmond lesz az a munkatársa, aki választott királyi és fejedelmi hatalmával, önzetlenségével, fiatal szíve minden megértésével fordul feléje, de akitől a díszes és megtisztelő udvari predikátori álláson kívül más természetű donációt nem kap és nem vár soha. Nem részesül ház, szőlő és másföldi javak fejedelmi kézből származó adományában, mert hiszen ezekre

szüksége sincsen. Hadd áldozzon inkább az ifjú fejedelem a muzsáknak és erényeknek és zengjen az időn át: „donatio regis sum...“, melyet későbbi korok országos végzései és jóváhagyásai erősítenek meg. A fejedelemmel, nagy kortársával való viszonyára egyetlen helyet idézek Dávid Ferenctől, egyik művének Békés Gáspárhoz írt ajánló soraiból: „Gyakorta pedig jut eszembe, miképpen méltó is erről emlékezni, amikor a mí szerelmes és boldog emlékezetű Fejedelmünknek gyakorta való betegségében félelmünk volt, hogy azoknak a vége a halál lenne és úgy, mint emberek szoltunk, hogy halála után bontakozása lenne az igaz tudománynak, — ő Felsége bölcsen és Isten szerint felelt: Mivel én nem vagyok Isten, nem is oltalmazhatom meg a Felséges Úrnak igazságát. De az Istennek gondja volt önmagának eleitől fogva és leszen is gondja ezután is az ő igazságára. Támaszt ő és ad Patronust, ha emberek által akarja megoltalmazni. Ha pedig nem támaszt, ő maga is elég erős és hatalmas annak oltalmára...”

Ime, parányi abból a korból, amelyben Dávid Ferenc élt és csöppnyi az emberi viszonyból, amelyben fejedelmi jó urával „gyakorta, mint ember szoltak“ egymással! De már más ül a fejedelmi széken, e tövisből készült erdélyi trónon s az idők méhében készül már a korszak, amikor a vallásszabadságot megteremtő fejedelem csontjait is szétszórják a gyulafehérvári mezőn s nekünk emlékeztetőül csupán az üresen hagyott koporsó marad a püspöki székesegyház hasonló sorsú intőjelei között.

Minket azonban az is érdekel, hogy mit tudott, de mielőtt tudott volna, mit tanult, kitől és kiktől, milyen szellemi téreket járt be 1520 és 1550 között és azután Dávid Ferenc. Hogy mit tanult, azt írásaiból tanulhatjuk meg. Képzettsége scholasztikus-teológiai, mely mélyen átítatódott a humanizmus szellemével. A scholasztikát Erasmus meglehetősen lenézte, amikor így írt róla: „Minden erőfeszítésük abban áll, hogy kérdeznek, felosztanak, megkülönböztetnek és definiálnak: az egész három részre oszlik, a három rész közül az első négy további részre, a négy közül mindegyik ismét három további részre. Állhat valami ennél távolabb a próféták, Krisztus és az apostolok módszerétől?“ De lehet tanulni tőlük, tehetjük hozzá e lesújtó kritikához... Céljuk, hogy a vallást, az Isten világát, a transcendens, láthatatlan és csak érezhető világon a hívő lélek számára megfoghatóbbá tegye. Nálunk a hit és tudás örök kérdései szövődnek egybe. Tanulta és jól ismerte a bibliát, annak valamennyi

könyvét. A reformátorok közül Luthert, Zwinglit és Kálvin írásait. Az egyházi atyák közül gyakran utal Justinusra, Tertullianusra, Hilariusra, római Kelemenre, Ignatiusra. Idézi Origenest. Ismeri Nazianzi Gergelyt, Basilius Eunomiust, Ambrosiust, az arab bölcselek közül Aristoteles közvetítőjét. Ismeri Augustinust. Ismeri Sabelliust, Nestorius, Eutiches tanítását, Chrisostomos, Epiphanius, Cyrillius, Theodoretus, alexandriai János műveit. A „summák“ íróit: Petrus Lombardus, P. Abelardus, Belatus János könyveit. Tud a hirhedt Joachim Abbaásról. A korban hozzá közelebb esők közül Erasmust, akinek teológiai tevékenységét különösen nagyra értékeli. De ismeri Serveto könyveit, azokból indítást kap és hitrendszerét fejleszti ki, ismeri Gentilis Bálintot, Ochino Bernátot, Beatus Renatust hogy csupán néhányat s talán a legnagyobbakat említsük. Micsoda sereg a szellem és könyv birodalmából! Tanítója Csáky Mihály gyulafehérvári kanonok, később kancellár és fejedelmi tanácsos, Pesthy Gábor, Medgyes Ferenc, Kálmáncsehi Sánta Márton a kiemelkedők és a tanárok fejedelme: Melanchton Fülöp a wittenbergi egyetemen, ahol maga is bizonynyal ott ül lábainál az utókor által „preceptor Germaniae“-nak nevezett nagy tudós. Nem átlagos műveltségű teológus hát, hanem kiválóan képzett hittudósa korának.

De kortársai a hazai földön Melius Juhász Péter, legnagyobb ellenfele, kivel legkeményebb küzdelmeit vívja, bár ismeretségük az úrvacsora lényegéről folyó viták idején a barátság jegyében fogamzott. Kortársa Károlyi Boldi Sebestyén, Károlyi Péter s a harmadik Károlyi, a bibliafordító Gáspár is, akit felekezete és az utókor az „istenes vénember“ megtisztelő jelzővel tüntetett ki. Közeli munkatársa a nagy Heltai, tudós, teológus, predikátor, reformátor, nyomdász, író, maga is bibliafordító és az újkori Kolozsvár egyik megteremtője. Tanítványa Egri Lukács, a kassai mártír, iskolájában tanul Skaricza Máté, a híres Enyedi György, Basilius István, Szegedi Lajos, Karádi Pál, a neves drámaíró. Ismerőse, hitbeli küzdőtársa vagy ellenfele, tanítványa és munkatársa ez óriás század csaknem valamennyi nagy embere: papok, írók, tanárok, tudósok, hősök és hadvezérek. A vele egy táborban sorakozók közül a lengyelek és a náluk dolgozó unitárius előfutárok leveleznek vele, kapnak indítást tőle és ő is azoktól.

Szelleme, ez a rendszeres, kitartó szellem bejárta a multat, korának szellemi Európáját, mindazokat a tájakat, amelyeket ma a tudomány világának nevezünk.

De folytathatjuk az események és világító szellemek által meghatározott kor tényeinek felsorolását. Amikor az első öntudatos unitárius szót a protestánsná lett Erdély kimondja, akkor fejezik be az újkori katholicizmust megteremtő tridenti zsinatot. E kort fémjelzi Tinódi Sebestyén; megszületett már és a végvárakban vitézkedik Balassa Bálint. A legelső nagy unitárius hitvita esztendejéről ezt írja Kanyaró Ferenc: „az 1566. évet két esemény teszi fontossá nemzetünk életében. Egyik a török hódító politikájának sírba szállta Szigetvárnál; másik az unitárius vallásnak megszületése az erdélyi gyűléseken.“

Az adatokat tovább nem szaporítjuk, pedig jó néhányat lehetne még megemlíteni. Tény, hogy nagy korban élt Dávid Ferenc. Azt azonban még megemlíthetjük, hogy a XVI. század eseményeinek a legtöbbször Európa, e földrész egyes népei, az egyetemes kereszténység és a protestánsizmus életében sorsfordulót jelentő események mindenikénél, mint határkőnél, befejeződik valami régi és elkezdődik valami új, eladdig soha nem látott. A század csaknem valamennyi óriásának halálakor a maradék fájón ismételhette meg Ovidiussal: „ultima coelestis terras Astrea reliquit“.

Önként kínálkozik mindezek után annak a föltevése, hogy mit adott saját korának és mit adott az utókornak a teológiai szempontból haladó szellemű Dávid Ferenc.

Dávid Ferenc ajándéka korának és az utána következő koroknak az értelmes vallás adománya volt. A vallás formalisztikus alakja helyett a bensőleg átélt vallásos élményt adta és hagyta örökségül. Olyan kereső volt, aki talált és termékenyített a haladó szellem örök törvényei szerint. A mi országrészünkön kétségtelenül ő a biblia első kritikusa, azaz olyan bibliakutató, aki a hagyományokon túlmenően az értelem világosságával közeledik a bibliához. A credok korában, tehát a racionalis-dogmatikus korban a szeretet vallását hirdeti és terjeszti. Egy helyen ilyen szöveget közöl Serveto nagy művéből: „Aki nem szeret, nem hisz. Lélek a hit szerzője. Szeretet szül szeretetet. A szentírás gyakran összeköti a kettőt s a hitnek ad elsőséget. A hit nagyobb, mert alapja az üdvnek, de magasztossága nem önmagában van; nem ellentmondás tehát, ha a szeretet tétetik elsőbbnek, mert Isten nem érdemeinkért, nem is hitünkért üdvözít... Sok szól azonban a szeretet elsősége mellett. A szeretet szélesebben kiárad, mint a hit. A hit csak szemlélet, a szeretet tevés. A hit csak Istent illeti, a szeretet Istent és emberbarátokat, a főt és tago-

kat... A szeretet megeleveníti a hitet... Felségesebb szeretni, mint hinni... A szeretet minden súlyost eltűr, elvisel, megkönnyít, — még a szegénységet és halált is... A szeretet állandóbb s mintegy jelképe a jövőnek., hol egyedül ez lesz uralkodó. A hit a tökéletesség kezdete, a szeretet legmagasabb foka. Krisztus országának alapja az és élet. Szent Ignác szerint a hit az élet kezdete, vége a szeretet. A hit elkezdi a jót, a szeretet elvégzi. A gonosz is hisz Krisztusban, de nem szereti, akkora a szeretet nemessége. A szeretet végcél, üdv forrása, Isten szeretete mihozzánk. A szeretet Isten s az Isten szeretet, mely a Szentléleknek mintegy belénk ömlése által minket fölgyúlaszt... Miért mondják Istent inkább szeretetnek, mint hitnek? Mert az isteni természet tulajdonsága nem a hívés, de a szeretet... Nagyobb ismeret kell ahhoz, hogy Krisztust szeressük, minthogy higgyünk benne.“ Így lesz a scholasztikus teológiából gyakorlati kereszténység, a dogmából erkölcs.

Dávid Ferenc próféta is volt, saját korának és minden későbbi kornak prófétája, ki akkorára nőtt, amekkora az igazsága volt. A prófétára jellemző, hogy az általa hirdetett igazság hatása alatt áll. Dávid Ferenc e hatás alatt állt és nem ingott meg. Amikor élete nagy fordulója elkövetkezett, prófétei törvényszerűséggel egyedül, magára maradt, de prófétai egyedülvalóságában megtámadott egy egész eltűnőben levő, dogmává dermedt világot és mi bizonyoságot teszünk róla, hogy benne az unitárius életakarát ereje lobbant fel messzevilágító fényel. Ebből a fényből ma is merítünk, belőle táplálkozunk.

Nagy ellenlábasa, a megkötő mult nem tudta legyőzni. S ha lassan az emberiség az értelmi férfikort eléri a vallás dolgaiban is, ebben mi feltétlenül az ő hatalmas életcélját ismerjük fel.

Olyan ember volt, aki fennhangon és írásban gondolkozott. Nem tartozott az egykönyvű emberek közé. A gondolat-fejlődés, a szellem evolúciója sohasem lehet egykönyvű, mert lezárt s minden kiejtett szava, leírt betűje a jövő felé mutat. Az egykönyvűség statikus, lezárt, dogmává jegecesedett állapot. Márpedig a megállás, ha csak pillanatig tart is, lemaradást jelent. Dávid Ferenc nem állt meg, haladó szellemű próféta volt.

Dávid Ferenc nagy korban élt és e nagy korhoz egészen méltó ember volt. 1564 április 12-én írta *Modus Concordiae* néven ismeretes iratban a szász lutheránusoknak: „mi azoknak a számából vagyunk, akik másokat, ha az Isten ígéjéből jóra intetnek, örömmel követünk“. Ami azt jelenti, hogy hajlandó meghallgatni

és ha igaz, követni mások tanítását. Egy másik helyen így nyilatkozik: „A világnak nincsen semmi oka azok ellen támadni, kik az eltemetett igazságoknak a sötétségből előhozásában fáradszának“ (Nullam legitimam mundus tumultuandi causam habet contra eos, qui variis erroribus sepultam veritatem in lucem proferre contendunt). „Isten szeretetével egybekötjük az erkölcsök kegyességét“ (Divinae notitiae conjungendam esse pietatem morum et studium obedientiae Preceptorum Dei censemus). És végül ezeket írja, csaknem élete végén: „Állítjuk, hogy a kegyesség cselekedeteiben szilárdan meg kell állnunk, mert az az igaz hit, mely a szeretet műveiben nyilvánul“ (Operibus igitur Charitatis omnibus piis insistendum esse contendimus, eam veram esse censemus fidem, quae per opera ex dilectione efficax est).

Hogy az itt idézett igazságot méltóképpen értelmezze a világ, az is megkívántatik, hogy méltóvá legyen Dávid Ferenchez. Dudich András írta az 1570-es években: a legnagyobb dolgot azok tették, akik az eltemetett igazságot sírjából kiásni és napfényre jutni segítették. Ilyenként nevezi meg Dávid Ferencet. Vajjon nem volna hozzánk is méltó, hogy Dávid Ferenc igazságát sírjából kiássuk és napfényre jöni segítsük? Nyerne vele az igazság, megismernők Dávid Ferencet és a kettő által meggazdagodnánk mi, akik az ő igazságot szomjazó lelke örököseinek hisszük magunkat.

Kétségtelen, hogy Dávid Ferenc a XVI. századnak, e nagy századnak legszabadabb lelke és leghaladóbb szelleme volt.

Dávid Ferenc értéke világ-viszonylatban.

Mindenek előtt szükségesnek látszik, hogy egészen röviden foglalkozzunk Dávid Ferenc életével. Közfelfogás szerint Dávid Ferenc 1510-ben született Kolozsváron, s amint megállapítható különböző források alapján, 1545-től 1550-ig Németországban, Wittenberg városában, Luther Márton reformátori székhelyén folytatott tanulmányokat. 1550-ben innen ír Medgyesi Ferenc gyulafehérvári r. kath. püspöki helynöknek egy elégiát Pesti Gáspár közvetítésével, amelynek tartalmából kitűnik, hogy a nevezett főpap neki támogatója volt. Azt ígéri ebben az elégiában, hogy ha hazajön, mint „pap, isteni szolgálat“-ot óhajt teljesíteni egyházában, hogy így Isten ígését terjeszthesse s a szentségeket